

Muinaisjäännöksiä Artjärven pitäjässä.

Kirjoittanut Sara Backman.

Pakanuuden aika.

Tältä ajalta ei ole, muutamia poikkeuksia lukuunottamatta, muita jätteitä kuin niin sanotut jätinroukkiot, joita on sekä suurempia että pienempiä.

Näistä kiviroukkioista ovat useimmat Pyhäjärven itärannikolla, Hiidenkallio nimisellä vuorella. Tämän vuoren juurella sijaitsevasta Pekon talosta länteen päin 180 m rannalta tapaa ensimmäisen, 5 m pituisen, 4 m levyisen sekä  $\frac{1}{2}$  m korkuisen roukkion. Sen keskeltä kohoaa sitä paitsi isonlätä, yksinäinen kivi, joka on noin  $\frac{1}{2}$  m läpileikaten. Hiukan alempana, noin 180 m länteen päin kohoaa pieni kiviroukkio, ja muutaman metrin päässä toinen 45 m pituinen, 5 m levyinen sekä  $\frac{3}{4}$  m korkuinen, joka on paikkakunnan suurimpia. Pitäjän suurin roukkio on kuitenkin tavattavana vuoren eteläisessä päässä. Se on melkein ympyrän muotoinen 25 m läpimitaten, sen syrjät ovat  $\frac{3}{4}$  - 1 m korkuiset, mutta keskeltä se on luisu. Tämä kiviroukkio on hyvin korkealla, se kohoaa melkein kohtisuoraan Pyhäjärven rannalta ja on, kuten edellisekin, mäntymetsän peitossa. - Hieta-nasta pohjoiseen, Vappulan talon mailla on jotenkin korkea, Hiulinmäki niminen vuori. Sen eteläisellä rinteellä on taaskin joukko kiviroukkioita, joista suurin ja eteläisin on 36 m pitkä, 14 m leveä sekä  $\frac{1}{2}$  m korkea, sitä seuraava parin kymmenen metrin matkan päässä oleva kiviroukkio on yhtä korkea, 6 m pitkä, sekä 2 m leveä. Vähän matkan päässä kohoaa kolmas, 16 m pitkä,

4 m leveä ja molempia edellisiä hiukan matalampi roukkio, joka on pienenlaisista kivistä kyhätty. Vähän matkan päässä tavataan edelleen viimeinen, ainoastaan 6 m pitkä, ja 4 m leveä, mutta  $\frac{3}{4}$  m korkea.

Tätä ylännettä, jossa kaikki nämä kiviroukkiot tavataan, sanotaan vesien ympäröineen joka taholta, ja vieläkin ympäröi vuorta erittäin vesiperäiset niittymaat.

Sitä paitsi tavataan yksinäisiä, pienenlaisia kiviroukkioita siellä täällä pitäjässä. Niinimäellä, talonpoika Abel Mäkelän mailla on muuan vähäpätöinen roukkio, Haukkavuoren itäosassa on toinen hiukan isompi, ja vihdoin Perttolan tilan mailla,  $\frac{1}{4}$  km kirkosta etelään päin, maantien länsipuolella on kiviroukkion jätteitä, joista hiljakkoin on otettu kiviä sillan rakentamiseen ja joka näyttää olleen jotenkin 30 m pitkä. Vesistö, joka yhdistää Säyteenjärven Pyhäjärveen, on ennen ulettunut tänne asti. - Josko kaikki nämä kiviroukkiot ovat niin sanotuista jätinroukkioista, jäköön pätevämpäin asiantuntijain päätettäväksi.

Paitsi näitä kiviroukkioita, löytyy vielä muutamia muitakin jätteitä pakanuuden ajoilta. Pekon talon läheisyydessä tavataan, Pyhäjärven rannalta noin 200 m päässä olevalla rinteellä joukko pieniä kivikasoja, jotka muodostaen kehän ympäröivät suurempaa kiveä. Rahvas väittää sen olevan hautapaikan pakanuuden ajoilta, tälle väitteelle ei ole kuitenkaan saatu mitään tukea.

Koillisessa Kinttulan talosta on eräällä Pyhäjärven niemkeellä jotenkin 12 m korkea soramäki, jota nimitetään Linnamäeksi eli Linnaniemeksi. Maisteri E. Dunckerin arvelun mukaan oli tämä niemeke saarena ennen vuotta 1826, jolloin Pyhäjärvi laskettiin ja vieläkin on maa sen ympärillä vesiperäistä. Kummun juurella on avonainen paikka, jonka sanotaan käytetyn mestauspaikaksi. Kumpu on pyöreä ja viettää jyrkimmin itään

päin. Pohjoisessa sitä rajoittaa yksi, etelässä kaksi pengertä. Huippu on sileä ja sitä ympäröivät melkeen kehän muotoisen suojelusmuurin jätteet, joka on noin 42 m ympärimitaten. Ei mitään varsinaista aukkoa eli porttia ole tavattavissa, ainoastaan luhistuneita paikkoja. Itäosassa on 22 m leveä aukko, pohjoisessa 38 m pituinen, 2 - 5 m levyinen valli, jossa on 1 m pituinen aukko. Luoteessa on 7 m pituinen aukko, lännessä ja lounaassa pitkälle ulettava muurin jäännös, jonka kivet ovat hajoitetut 4-10 m leveydelle ja lopuksi etelässä 7 m pitkä, avonainen paikka ja kaakossa 17 m pituinen ja 2-3 m levyinen, mutta ainoastaan 80 cm korkuinen muurialue. Gottlundin arvelun mukaan lienee tämä Linnamäki ollut n.s. tuomarinympyrä. Kaikista muurin sisäpuolella olevista esineistä voi nykyään selvästi erottaa vain kolme suurempaa kiveä (drottsäte, domstenar, idavallsbord).

Selkäpuolella järveä, missä Linnamäki on, luoteeseen Kinttulan talosta, aivan sen joensuussa, joka yhdistää Pyhäjärven Säyteenjärveen, on toinen soramäki, jossa ainoastaan muutamia suurempia kiviä on havaittavana. Tämä kumpu on 12 m leveä, 50 m pitkä, sekä 3-4 m korkea. Sitä sanotaan Nuppilinnaksi ja on sitä luultavasti käytetty linnoituspaikkana.

Tämän yhteydessä mainittakoon eräs omituinen kivikasa, aivan kirkon läheisyydessä. Sen muodostaa kaksi suunnatonta kivimöhkälettä, joiden yläreunat kallistuvat toisiaan vastaan niin, että ne muodostavat luolan, joka tarun mukaan on ollut Linnamäellä tuomittujen pahantekijöiden vankilana. Luolan toinen aukko on pienillä kivillä tukittu, toinen, joka on korkeampi ja eteläpuolella, näyttää myöskin olleen tukittu, vaikka kivet nykyään ovat ympärihajoitetut. Kapeammasta päästä näyttää sitä paitsi kulkeneen noin 8 m pituinen käytävä. Se lienee ollut

2 m korkea ja kulkenut ensin itään, mutta sitte jotenkin  
4 m päässä suusta kääntynyt koilliseen. - Kansan arvelun mu-  
kaan olisi vankeja säilytetty , ei ainoastaan tässä luolassa,  
vaan myöskin pienellä Pyhäjärvessä olevalla saarella, aivan  
Linnamäen niemekkeen edustalla.

# Mäljärven pitäjä



- △ jäätinmuokkiot pakkamuden ajolla.
- Muutamät jäätinmuokkiot.
- Linnorituspaikka.
- ⊕⊕ Hautauspaikka.
- △ Muut muinaisjätteen

1850. E. Sjöström

Muinaisjäänvökiä Arjärven pitäjässä  
 Kirjoittanut Taru Backman.

Arjärven pitäjä sijaitsee Uudenmaan läänin itäosassa, jotenkin keskellä Pernajan kirkkikuntaa. Pohjoisessa, tuoteessa ja lännessä on sen rajana Orimattilan pitäjä, lounaassa Myrskylä, etelässä, Kuusossa ja idässä Lapträski, sekä idässä ja koillisessa Titin pitäjä. Arjärven pitäjää tähtäivät suurimmaksi osaksi kummut ja matalahkot vuoret, joidenka välillä leviää viljeltyjä vainoita ja metsämaita. Sitäpaitsi virtailee läpi pitäjän joukko suurempia ja pienempiä jokia, jotka laskevat niihin harvoihin suuriin järviin, jotka siellä ovat, nim. Vilikkajärveen, Pajteenjärveen sekä Pyhäjärveen. Nämä järvet ovat sitäpaitsi keskenäisessä yhteydessä. Harvinaisina ovat läikäsnot ja rämet, ainoastaan pohjoisessa Orimattilan ja Titin pitäjien rajoil-

la sekä Pyhäjärven etelä- ja itäpuolella tapaa yksinäisiä kivia. Maaperä on suurimmaksi osaksi savusekkeitä.

Pitäjä sijaitsee yksinomaan Uudenmaan läänin suomalaisella paikkakunnalla ja vain poikkeustilassa tavataan ruotsia puhuvia raksoissa joutossa.

### Pakonnuksen aika.

Tältä ajalta si ole, muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta, muita jätettä kuin niin sanottu jäätiroukkiot, joita on sekä suurempia, että pienempiä.

Näistä kiviroukkioista ovat useimmat Pyhäjärven itäraunnekoella Hiidenkallio nimisellä vuorella. Tämän vuoren juurella sijaitsevista Pekon talosta länteenpäin 180 m. rannalla tapaa suurimmaksi, 5 m. pituinen, 4 m. levyinen sekä  $\frac{1}{2}$  m. korkeinen roukkiotiön. Sen keskeltä kohoaa pitkäpäisi isonlanta, yksinäinen kivi, joka on noin  $\frac{1}{2}$  m. läpimittainen. Hiidenkallion puolelta, noin 180 m. länteenpäin kohoaa pieni kiviroukkiotiön, ja muutamia metrin päässä toinen 4,5 m. pituinen, 5 m. levyinen sekä  $\frac{3}{4}$  m. korkeinen, joka on paikkakunnan suurimpia. Pitäjän suurin roukkiotiön on kuitenkin tavattavana vuoren eteläisellä puolella. Se on melkein ympyrän muotoinen 2,5 m. läpimittainen, sen syyvät ovat  $\frac{3}{4}$  - 1 m. korkeiset, mutta keskeltä se on luisu. Tämä kiviroukkiotiön on hyvin korkeat.

Luota

04

la, se kohoaa melkeensä kohtisuoraan Pyhäjär-  
ven rannalta ja on, kuten edellisinkin, man-  
ty melian peitossa. — Hietanasta pohjoiseen,  
Wappulan talon maille, on joteinkin korkea,  
Huulinmäki niminen vuori. Sen ete-  
läisellä rinteellä on toarkin joukko  
kiviroukkioita, joista suurin ja eteläi-  
sin on 36 m. pitkä, 14 m. leveä, sekä  
 $\frac{1}{2}$  m. korkea, sitä seuraava parin  
kymmenen metrin matkan pääs-  
sä oleva kiviroukkio on yhtä korkea,  
6 m. pitkä, sekä 2 m. leveä. Wähän mat-  
kan päässä kohoaa kolmas, 16 m. pit-  
kä, 4 m. leveä ja molempia edeltäviä  
hienoa matalampi roukkio, joka on pie-  
nentäisistä kivistä kytetty. Wähän matkan  
päässä tavataan edelleen viimeinen, ai-  
noastaan 6 m. pitkä, ja 4 m. leveä, mut-  
ta  $\frac{3}{4}$  m. korkea.

Tätä ylännettä, jossa kaikki nämä  
roukkioita tavataan, sanotaan  
vesien ympäröimiseen jokea tahalla,  
ja vieläkin ympäröi vuorta erittäin  
vesiperäiset niittymaat.

Sitä paitsi tavataan ykseräisiä,  
pienentäisiä kiviroukkioita siellä tääl-  
lä pilajassa. Niinimäellä, talonpoi-  
ka Abel Mäkelän maille on muuan  
vähäpäätöinen roukkio, Huutkavuo-  
ren itäosassa on toinen hienon si-  
lompin, ja vihdoin Pertolan tilan mail-  
la,  $\frac{1}{4}$  km. kirkosta etelänpäin, maan-  
tien länsipuolella on kiviroukkion  
jätteitä, joista hiljakkoin on otettu



Kiviä pikon rakentamiseksi, ja joka näyttää olleen joteukin 30 m. pitkä. Uusiosto, joka yhdistää Lajteenjärven Pyhäjärveen, on ennen ollut tälle as-  
ti. Josko kaiketi nämä kiviroukkiot ovat niin sanottuja jäätinroukkiota, jääköön pätevämpien asiantuntijain päätettäväksi.

Päiti näitä kiviroukkiota, löytyy vielä muutamia muitakin jätteitä rakennuksen ajoilta. Pekon talon läheisyydessä tavataan Pyhäjärven rannalta noin 200 m. päässä olevalla rinteellä joukko pieniä kivikerroja, jotka muodostavat kehän ympäröivät suurempaa kiveä. Rak-  
vas väittää sen olevan hautapaikan rakennuksen ajoilta, tälle väitteelle ei ole kuitenkaan saatu mitään tukea.

Rovikissa Kintulan talosta on s-  
räättä Pyhäjärven niemekkeellä joteukin 12 m. korkea sorumäki, jota nimitetään Linnamäeksi eli Linnaniemeksi. Maisteri E. Dunckerin arvella mukaan oli tämä niemeki saarena ennen vuotta 1826, jolloin Pyhäjärveä laskettiin ja vieläkin on maa sen ympärillä vesiperäistä. Kumpun jurella on asuinainen paikka, jonka sanotaan käytetyksi mestauspaikaksi. Kumpu on pyöreä ja viettää jyrkimmin itään päin. Pohjoisessa sitä rajoittaa yksi, etelässä kaksi pengertä. Huippu on fileä ja sitä ympäröivät melkein kehän muotoisen suo-

1890. jalusmuriin jätteet, jotka on noin 42 m. ym-  
pärimitaloa. Ei mitään varsinaita auk-  
koa eli porttia ole tavattavissa, ainoa-  
taan lukustaneita paikkoja. Itäosassa  
on 22 m. leveä aukko, pohjoisessa 38 m. pi-  
tuinen, 2-5 m. levyinen valli, jossa on 1  
m. pituinen aukko. Luoteessa on 7 m.  
pituinen aukko, lännestä ja kaakoa-  
sa pitkäälle ulottuva murin jään-  
nös, jonka kivet ovat hajoitettut 4-10  
m. leveydeksi ja lopuksi etelässä 7 m.  
pitkä, avoinen paikka ja kaakossa  
17 m. pituinen ja 2-3 m. levyinen, mutta ei  
noartaan 80 cm. Korkeinen murinalue. Gott-  
lundin arvelun mukaan lienee tämä  
Linna mikä oli n. s. Tuomarinvuori.  
Kaikista murin siväpuolella olevista esineis-  
tä voi nykyään selvästi erottaa vain  
kolme suurempaa kiveä (drottensäte, dom-  
stenar, idavallsbord).

1890. Kivale  
Pitäpuolella järveä, missä Linna mikä  
on, luoteeseen Kiintälän talosta, aivan  
senjosen suussa, joka yhdistää Tyhäjärven  
& Käyteenjärven, on toinen soranmäki, jos-  
sa, ainostaan muutamia suurempia  
kiviä on havaittavana. Tämä kum-  
pu on 12 m. leveä 50 m. pitkä, sekä  
3-4 m. korkea. Sitä sanotaan Kappelin-  
mäki ja on sitä luultavasti käytetty  
linnoituspaikkana.

1890. Kivale  
Tämän yhteydessä mainittakoon  
eräs puituinen kivikasa, aivan kis-  
kon läheisyydessä. Sen muodostaa  
kaksi suurmatonta kivimöhkälettiä, joiden  
yläreunat kallistuvat toisiaan kohti.

nin, sitä ne muodostavat luolan, joka tarun  
mukaan on ollut Linnamäellä tuomittujen  
pahanteekijöiden vankilana. Luolan toinen  
aukko on pieninä kivinä tukittu, toinen, jo-  
ka on korkeampi ja eteläpuolella, näyttää  
myöskin olleen tukittu, vaikka kivet nykyään  
ovat ymyriä hajoitettut. Kapeammalta pääs-  
tä näyttää sitä paitsi kulkeeneen noin 80  
m. pituisen käytävää. Se lienee ollut 2 m. kor-  
keaja kulkenut ensin itään, mutta sitte jo-  
tenkin 4 m. päässä ~~siis~~ suusta kääntynyt  
koitaiseen. — Kansan arvelun mukaan  
olisi vankkeja säilytetty, ei ainoastaan  
tässä luolassa, vaan myöskin piene-  
llä Pyhäjärven ovelalla saarella, aivan  
Linnamäen niemekkeen edustalla.

U

### Uudempi aika.

Paitsi yllämainittuja jätteitä pakamun-  
den ajoilta, on niitä Arjärven pitäjässä  
myöhemmilläkin ajoilla. Näistä on huomaa-  
tavimmat kaksi suurelta maatilaa, kirk-  
ko, joka kuitenkin kerran on undettain rakenn-  
nettu sekä muutamia pienempiä muistomer-  
kkiä Ruotsin ajan viimeisiltä sodilta Suomessa.

V. 1639 lahjoitettiin näistä vankkoista maa-  
tiloista suurempi, Patulan tila, läänityksenä  
solamarski Torbukelle, luultavasti vattanen-  
vos Arvid Torbus (naimut Margaretha Bojer)  
Läänitys peruntettiin jälleen kruunul-  
le ja annettiin sitte kreivi Axel Julius  
de la Gardieille / naimut entisen omis-  
tajan tyttäreen, Sofia Juliana Torbuk-  
sen. Tämä omisti vielä 1677 Patulan eli  
"Arziö gårdhen", kuten sitä silloin nimitet-  
tiin. 1680 luonn. alussa alkoi Patulan tilan

perintus, mutta kreivi de la Gardie näyttää Tarjouneen korvausta Skänessa, suodakseen pitää sen. Maatila myytiin kunninkin syysk. 14 p:nä 1682 keuroali luutnantti, vapaaherra Niilo Bjelkeelle (s. Tukholmassa helmik. 13 p. 1644). Ratula oli luultavasti saanut lyhyen ajan vapaaherra Bjelkeen hattuissa Eräissä kunnissaan kirjelmässä kamarikollegiolle 23 p:ltä kesäkuuta 1684 sanottaan maatilan säteriksi, mikä nimitys myöskin kirjelmässä joulukuun 16 p:ltä 1685 uudistetaan. 1682 luun loppupuolella tai 1683 luun alkupuolella osti Ratulan assessor Ni. kolaus Prentz jolle kamarikollegioeräissä Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherralle otettussa kirjelmässä sanoo, että "assessorn måtte blifva vid processionen där i Oturberad, såsom dess Allodial säteri, såsom det vore honom upplätet och försäldt."

Tältä nähdään, että Ratula 1686 omisti entiset rajonsa ja pyykkinsä.

Artjärven kirkonkirjain mukaan oli ainakin 1785 Ratulan omistajana vapaaherra, kapteeni ja tuenäjän Käskyhaltija 1809 vuoden vallioapäivikä Pentti Maunu Stackelberg (s. 1755 k. 1815, nainut Ottiliana Ulrika de Geerin Teruikistä). Mainituissa kirjoissa on myöskin merkitty, että hän 1808 muutti Valkealaan. Oliko hän yhä edelleenkin Ratulan tilan omistajana, siinä mainita, mutta hänen poikaansa eversti, sittemmin keuroalimajuri Fredrik Ulrik Stackelberg (s. 7 p. marrask. 1782) osui Ratulassa vuodesta 1806, jolloin hän muutti

Uusmaalaa Tukholmasta ja oli Artyjärven  
kirjoissa.

Joka tapauksessa myytiin tila 15 p. tou-  
kokuuta v. 1811 sotaneuvos Jaakko af Forsellin-  
selle (s. 1753 k. 1835). Tämä myi Ratulan hel-  
mik. 21 p. nä 1823 Porlomin tilalla, Lapträskin  
pilajässä asuvalle everstiluutnantti Noo-  
mus Ehrnrothille 135,000 ruplalla Keisarillinen  
pankko vng. Kun Ehrnrothin tytär, Sofia Elisabet Christi-  
na (k. 1835) v. 1834 joutui naimisiin kreivi  
Nicol Mauritz Piperille (s. 1810), sai hän myö-  
täjäisiksi Ratulan, mutta Ruotissa asui.  
na eivät he tilon kaupavälikirjan mu-  
kaan, joka on päivätty Puroossa 11 p. maalisk.  
1835, 35,000 ruplalla hopeata kreivi Piperin  
enolle, ministeri vattiosihteerille, kreivi  
Aleksanteri Armfellille (s. Ruissa 18 p. hein-  
tik. 1794 Gustaf Mauritz Armfellin ja Hed-  
vig Ulrika de la Gardien poika). Tytär, Krei-  
vitar Ebba Eugenia peri isän kuoltua kol-  
mannen osan maatilaa, jonka jälkeen  
hänen miehensä, todellinen vattioneu-  
vos, pitemmän salaneuvos Aleksander  
von Etter kumarti jälellä olevan osan maa-  
tilasta muilla perillisillä. Salaneuvos  
v. Etter kuoli 1902, siitä lähtien on hänen  
leskensä ollut Ratulan tilan omistajana.

Asuntorakennus, vanha, kaksiin kertai-  
nen puutalo on täynnä vanhoja muisto-  
ja, joista osa on aikaisempien omistajien  
ajoilta; se muodostaa itessään Konstatie-  
teellisen museon.

Toinen maatila, Piintula, on paljon  
pienempi, eikä sen omistajien sarjaa ole voi-  
tu seurata yhtä kauan taaksepäin ajassa.

Maatilaka säilyneitten, vanhojen kirkko-  
joitusten mukaan näyteä ratsu-  
tari von Pahlen omistaneen sen 1600  
luvun loppupuolella ja 1700 alkupuolel-  
la. Vuodesta 1770 lienee D. G. Henzins o-  
mistaneen tilan aina 1808 paikkeille, jol-  
loin majuri-leikki H. M. Mökersvärd (s. Hen-  
zins) mainitaan Kivitulon tilan omistaja-  
na. Ylämainittu nimi vaihtuu 1817 kapteeni  
Kasper Henrik Ridderstählén nimeen. 1830  
piti hovioikeudenanskullantti, herra Gustaf  
Duncker tilon, joka sitte pysyi Dunckerin su-  
vussa aina vuoteen 1896. Nykyisin omistaa Kiv-  
tulon tilan konsulirouva Flamborg. Joten-  
kin hiljakkain rakennettiin uusi pääraken-  
nus, vanha rakennus on isännöitsijän asunto-  
na.

Uudemman ajan pienemmistä muistomerkeis-  
tä mainittakoon muutamia pienempiä patter-  
ioja y. m.

Hietanen kylässä noin  $\frac{1}{2}$  km. itäänpäin Rau-  
tellin torpasta, on patteria, jonka takana, tarun  
mukaan, venäläinen sotajoukko oli majail-  
lut talven yli. Sen muodosta 20 m. pitkä, 3-5  
m. leveä, sekä 1 m. korkea valli. Läntises-  
sä osassa on iso kivi, pienikä kivikä täy-  
tetyä haudan ympäröimänä. Riivava-  
rustuksen sisäpuolella on murin jätteitä,  
pienempiä multavalleja y. m., joita päät-  
täen paikkaa on käytetty leiri- ja aikanaan  
pienempää sotajoukkoa varten. Vuorimäen  
pohjoisosassa on nähtävänä pienempi riiva-  
varustus maantieltä itäänpäin, samoin  
suuntaan kuin... ja noin 60 arkella Länteen  
järven... tavarustus on 29 m. pitkä,

2 m. leveä, sekä 60 cm korkea. Kuolalaisten sano-  
taman rakentaneen sen, että kukaan ei ollut vielä  
kainuun joukkoa elempään maahan. Saman-  
laisia raakia tapoja myöskin pitteihin maan-  
tietä Salmen majatalon läheisyydessä, kirkon  
eteläpuolelta.

Pitäpäitii tavataan Nikulan talon läheisyy-  
dessä, Männistön kylässä, pienen torpan laka-  
ma, 10 kivimuurin jäännöksiä, jotka ovat yläden-  
muntalaiset ja muodostavat ikäänkään tallin  
puitteja. Niiden mainittujen murenien läheisyy-  
dessä nähdään pitäpäitii seloitti kaksien pie-  
venmän rakennuksen peruskivet. Nämä ki-  
viroukkeitä sijaitsevat erään korkean vuoren  
jauheka, sen eteläpuolelta ja kansa nimittää ni-  
tä "Teasakantalliksi." Tuota sanotaan myöskin  
Tallimäeksi. Täällä kerrotaan karakoiden ison  
vihan aikana viettäneen taloa.

Tähän kuuluneet myöskin muntalaisia run-  
kempia kuoppia samalta aikakaudelta, joihin a-  
pukkeat kätkeivät omaisuutensa vihollisia pas-  
tessaan. Nämä kuoppat sijaitsevat erään  
Lunkalan talon tiluksilla olevan vuoren itä-  
osalla rinteellä 3 km. itänpäin Hietunan kylästä.

Hautoja, joita kukaan ei ole vielä sotilaskau-  
doiksi, on myöskin nähtävänä. Sellainen hauta-  
us on esim. Hietunan kylässä,  $\frac{1}{2}$  km. itänpäin  
Kellin torpasta. Niiden Tokolan talon läheisyydes-  
sä tapaan edelleen eräitä saman kylän kum-  
mulla kokesjoukon noin 3-8 m. pituisia ja  $\frac{1}{2}$  m.  
leveyisiä kuoppia, joissa keltareita kaivettaessa  
on löydetty luumikamnia. Epätietoista on kuitenkin,  
ovatko nämä jälkimmäiset todellakin solamieskau-  
toja.

Edelleen on

että tammipettoja on.

denne maan rakennoiden jonkun aikaa  
majailleen Hiitelin kylässä, länsipuolella  
Pyhäjärveä, ja että heidän kassan-  
miensa jätteitä vieläkin olisi nähtävänä.  
Makdotonta oli kuitenkin piis-  
tän niiden jäljelle.

### Kirkko.

Pyhäjärven kappelikirkko rakennet-  
tiin ensimmäisen kerran vuonna 1636  
ja toisen kerran 1663. Kirkon sisäosa  
on kokonaan uusimpien maakirkko-  
jemme kaltainen. Nykyinen, kreivi  
Armfellin lahjoittama alttaritaulu  
on Lindlin maalama ja esittää Kris-  
tusta Gestsemancen Waulca taulu, joka  
esittää Pyhää rhtoollista on peräti suo-  
nna työtä, se säilytetään vielä eräissä  
konttoorissa. Sen päättekirjoitus on:

"Denne Tafel är förvärat af Gab-  
riel Löörman och Ericus Was Guts mus  
till prydning den 12 d. 1677."

Tornissa on vanha, puinen alta-  
ri koriste, johon on kuvattu kohtauk-  
sia Jesuksen elämästä ja työstä, sekä  
Prentzin vaakuna. — Kirkossa on kak-  
si kekkoa, joista suurempi on valettu  
1829. Piirustuksessa on kirjoitus:

"Den ädle och welborne hwerdt Torn-  
bus til Arsis och Zukerby bestelt öfver-  
ste öfver et regemente Nordenskingar til  
fot som och övercomendant för Pu-  
mern och Strolund kassa förärt  
denne klokken til denne församling  
och kapel. Guds til Åro Gud med  
oro alle. Torn i Strolund af Jo-



stim Eberlinen den 30 Augusti Anno 1694."

Yhdellä puolella on sitäpaitsi kirjoi-  
tettuna: "Des soli gloria," toisella puolella  
on Forbucksen ja Boijaw vaakunat ja al-  
tekirjoitukset. Arvech Forbucksen ja Mar-  
garetha Boije.

Siirtokirjasto on kuulun R. Hau-  
sin mukaan:

Kirja syntymästä vuodelta	1695
" kuolleista	" 1740
" vihityistä	" 1730
Kunnankokouspöytäkirjoja	" 1739
Kuolinluettelot	" 1749
Pääpöytäkirjoja	" 1723